

A koncentrációs táborok foglyainak személyiségvonásai

A Harmadik Birodalom koncentrációs táboraiban, ahol sok európai országból a birodalom területére hurcolt foglyok és „rabszolgák” ipari méretű, mérhetetlen szintű kizsákmányolása zajlott, a táborok felszabadítását követően kivételes lehetőség nyílt annak vizsgálatára, hogyan alakultak a szociális kapcsolatok és hogyan alakult maga a személyiség ilyen szélsőségesen sajátos és szigorúan kontrollált körülmények között.¹ E körülmények egyedi, sajátos jellege abból fakadt – túl a foglyokkal szemben tanúsított példátlan kegyetlenségen és az általuk elszenvedett nélkülözésem –, hogy itt a legeltérőbb szociális-gazdasági, kulturális, etnikai-nemzeti háttérű, a végletekig különböző eredetű és egymástól korábban teljesen elszigetelt, távoli földrajzi helyekről származó hatalmas embertömeg volt egybekényszerítve, illetve az alapvető emberi normáktól és fizikai szükségletektől megfosztva a barakk-közösségekben. A táborok lakóinak fogva tartása és koncentrálása rendszerint a szokott formában zajlott, majd a korábbi, konvencionális magatartásformák és a mélyen gyökerező motivációk teljes felszámolásához vezetett, végül aztán olyan kegyetlen és kezdetleges közös létformában kulminált, amit modernkori barbár közösségnek nevezhetünk. Ezek a körülmények tették lehetővé, hogy korábban nem tapasztalt, szokatlan szemszögből vizsgáljuk meg, mi történik a modern emberrel akkor, ha megfosztják kultúrájától, és léte gyakorlatilag az állati „ösztön-motivációra” redukálódik.

Ilyen körülmények között az asszortatív (rokonszenv-) és differenciális (ellenszenv-) érintkezés folyamata lényegi bepillantást engedett a társas és az adaptív társadalmi kiválasztás genotipikus formáiba. Szociometrikus sémái megalkotásakor Moreno már rámutatott ezekre a formákra.² Mi történik a korlátozatlan társadalmi lényvel, amikor a megszokott társadalmi keretek eltűnnek? Mi történik, amikor az emberi érintkezés rutinszerű, bejáratott formái követésének, a neveléssel

megrögzült hajlamok működésének az esélye is eltűnik a szabályozott viselkedési formákból?³ Azt tapasztaltuk, hogy a „deszocializáció” folyamata ment végbe, és ez végül az emberi kapcsolatok elemi, primitív állapotát eredményezte. Vizsgálatunkat úgy is felfoghatjuk, mint az összehasonlító elemzésnek a hagyományostól – a csoportképzés, az irányítás és a hierarchikus osztályszerkezet intézményesített és szabályos megjelenéseire koncentráció típusaitól – eltérő, heurisztikus, véletlenül feltárt formáját.

Jelen tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk a politikai foglyok és a kényszermunkások közötti interakciók legfontosabb formáit felszabadulásukat megelőzően, illetve azt követően. Az adatok forrásai ezen táborok lakóinak esettanulmányai, illetve olyan általános megállapítások, amelyeket a táborlakó adatszolgáltatók egyetértésével vontunk le. Noha az információk és a megfigyelések kiterjedt koncentrációs területekről származnak – többek között Ohrdruf, Buchenwald és Ebensee hírhedt táboraiából is –, lényegi megállapításainkat annak az 547 zsidó női foglynak a vizsgálatára alapozzuk, akikkel felszabadulásukat követően a szerző az ausztriai Lenzingben található nagy ipartelephez csatolt koncentrációs táborban találkozott. Ez az azonos nemű, homogén csoport minden egyediségével együtt is alkalmasnak látszott azon folyamatok megvilágítására, amelyekkel a táborok többségében találkoztunk.

Először is azokra a különbségekre kell felhívunk a figyelmet, amelyek ezen csoportok és a hagyományos börtönök, a javítóintézetek, továbbá az egyéb fogva tartási intézmények szociális sajátosságait és szerkezetét jellemzik. A közösségi sémák és szervezetek kialakulásának folyamatai, amelyeket Donald Clemmer írt le *The Prison Community* (Boston, 1946) című könyvében, teljességgel hiányoztak a Harmadik Birodalom börtönkolóniáiban. Ennek okait elsődlegesen az egyes emberek önmagukhoz és fogva tartásukhoz való viszonyában kell keresnünk, amikor magatartásukat összehasonlítjuk az átlagos amerikai börtönlakók megszokott és „professzionizálódott” viselkedésével. A koncentrációs táborok foglyai természetesen annak ellenére sem tekintették magukat sem bűnözőknek, sem antiszociális elemeknek, hogy a náci rendszer kitartóan és erőszakos eszközökkel éppen ezt akarta elérni. Az is jellemző, hogy a túlnyomó többség általuk ellenőrizhetetlen erők áldozatának tekintette magát, és magára vette a mártír szerepét, akik így öreik és a fogva tartásukért felelős személyek felett állnak.⁴ A mártírok alkotta börtönközösségek súlyosan atomizált jellemzőket mutatnak. Azok a csoportképző elemek,

amelyek a mi társadalmunk törvényszegőinek igen fejlett klikkjeit hozzák létre a fogva tartás során, feltűnően hiányoztak a náci Németország politikai és kényszermunka-táboraiiban. Nem létezett belső „törvénykönyv”, és a mi korunk börtöneink foglyai körében tapasztalt integráció centripetális erői ellentétben álltak a koncentrációs táborokban ható centrifugális erőkkel.

A mi börtöneinkben a foglyok közös magatartásformákat alakítanak ki, jellemző például a „szakmai büszkeség”, a közös argó, a polgári tisztesség elutasítása és a rendőrség iránti megvetés. Az átlagos fogoly biztonsága és státusza alapvetően nincs veszélyeztetve. Vagyis, eltekintve a szüntelenül várt szabadulás napjától, ami a foglyok börtönbéli tapasztalatainak is irányt szab, az adott elítéltnak van biztos társadalmi helye, ahová visszatérhet; a bandához és a bűnözői csoporthoz való fokozott lojalitása ellensúlyozza azt az életmódot, amely egyébként teljességgel nélkülözné az irányító érzelmi orientációt.

A német koncentrációs táborok és büntetőtáborok legjellemzőbb vonása a fenti körülmények teljes hiánya, amelyek pedig a hagyományos börtönközösségeknek stabilitást és összetartó erőt biztosítanak. Bár az értelmiségiek és felső-középosztályhoz tartozó foglyok viszonylag magas arányban voltak jelen, szembetűnő volt a közös szociális és magatartásbéli tapasztalatok, valamint a személyes biztonságra vonatkozó célok hiánya. Éppen ellenkezőleg, az életstruktúra minden elemét és a közösségi szemléletmódot is teljességgel áthatotta a létbizonytalanság és a kórosan felfokozott félelem. Így az élet anarchiára redukálódik, amelyet csak a legkeményebb fegyelem tart ellenőrzés alatt. A cselekvés a túlélést biztosító tevékenységekre csupaszodik. Az esettanulmányok szerint egyetlen, állandó gondolat kórosan elhatalmasodik: ez pedig a család pusztulása és az egyénnek a világtól való teljes elszigetelődése. Számos esetben tapasztaltunk traumatikus sokkot, kínzó apátiát, a túlélés iránti erős vágyat, az elemi biztonságérzet hiányát és félelmet.

A korlátozottan létrejött társas kapcsolatok alaphangját láthatólag a rendszeres kegyetlenkedés, a súlyos nélkülözés és éhezés következményeként kialakult traumatikus sokk adja meg.⁵ A nemzetiség, a közös nyelv, a politikai nézetek⁶, az életkor, a korábbi közösségi és gazdasági státusz, a szociokulturális szint és a vallásos különbségek egyike sem válik csoportképző elemmé a fokozott individualizmus ellenében.

A hasonló osztályhelyzet és a szegregáció közös érdekeket szül. Amikor a közös érdekek megszűnnek, akkor a csoport összetartó ereje is elsorvad. E megállapítást alátámasztó bizonyítéknak tekintjük

a Minnesotai Egyetemen nemrég végzett kísérletek eredményét; itt azt vizsgálták, hogyan hat a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó csoport kohéziójára az éhségstrájk. Bár a táplálék sokkal jobb minőségű volt, mint a koncentrációs táborokban általában, és nem voltak a táborokra jellemző, súlyos környezeti feltételek, továbbá a résztvevők önként vetették alá magukat e feltételeknek, a kísérlet során még a legidealistább résztvevőkben is hangsúlyos egocentrikus tendenciák fejlődtek ki, korábbi altruisztikus vonásaik eltűntek, ingerlékenyek és rendkívül apatikusak lettek. Az apátia szülte ingerlékenységük nem egy külső célpontra irányult, és végül csak „ücsörögtek és kókadoztak”. A koncentrációs tábori körülmények hatásai a fentihez hasonló, de sokkal intenzívebb formában jelentkeztek.

Ami a szegregációs viselkedésformákat illeti, úgy tűnik, ezek legerőteljesebben azokban az egyéneknél alakultak ki, akik olyan szorosan összetartó, külső csoportokkal álltak kapcsolatban, amelyek korábban bebizonyították, hogy lehetséges a túlélés, különösen, ha erre a csoportnak egyértelmű, közvetlen bizonyítéka is volt. A francia nacionalisták aktivitása ezekben a táborokban például éles ellentétben állt más csoportok apatikus magatartásával, különösen a zsidók viselkedésével, hiszen az ő közösségeik teljesen megsemmisültek. Megfigyelhető volt, hogy az egyes csoportok aktivitása egyenes arányban állt azzal, hogy vajon cselekvően szegültek-e szembe a domináns csoporttal, vagyis a nációkkal, illetve azzal, hogy a fogva tartásukat megelőző időszakban részt vettek-e az ellenállási mozgalmakban; ezek a tényezők ugyanis elősegítették a későbbi magas szintű morál és *esprit* kialakulását.⁷

A fentebb említett francia értelmiségiek magatartásával érdekes párhuzamba állítható például a frissen felszabadult hadifoglyok reakciója. Egy viszonylag kicsi hadifogolytáborban, a németországi Ohrdruf mellett, ahol túlnyomó részt francia, brit és amerikai hadifoglyok voltak, a franciák tanúsították a legerősebb szolidaritást és aktivitást, pedig az ő vezetőik korántsem voltak olyan rátermettek, mint az amerikaiak vezetői. Ebben a táborban a franciák jelentős belső szervezetet hoztak létre egyrészt azért, hogy megszervezzék szökésüket és fenntartsák az életkedvet, másrészt, hogy valóságos közösséget alkossanak, amely gyakorlatilag a börtönörök szemé láttára üzemeltetett saját konyhát, rejtett élelmiszertartálékokkal rendelkezett, és összeköttetésben állt a külvilággal. A britek feltűnő kasztszelleme a súlyos apátia és a sztoicizmus körül kristályosodott ki, és közös tevékenységek híján nem kínált sem hatékony fizikai, sem lelki semlegesítési formákat.

Az amerikaiak viselkedését mindenekelőtt az egész világgal szemben érzett, amorf közös megbántottság vagy ingerlékenység jellemezte, amely néhány energikus, rátermett vezető erőfeszítései révén akkor öltött alakot, amikor a közös veszéllyel szembesültek.

A kialakult csoportokat folytonosan megszűnéssel fenyegették az állandó, ismétlődő megtorlások⁸ és a túlélési vágy szította iszonyú rettegés. A francia csoport egyik vezetője, író és értelmiségi, így számolt be a sok más esettanulmányban is visszatérő érzésekről:

Félelemben és remegve éltünk az ismétlődő névsorolvasások miatt, mert ekkor került sor a szelekcióra is. A kiszemelteket rendszerint olyan táborokba szállították, ahol csekély volt a túlélés esélye. Amikor felsorakoztunk, mindenki olyan helyet keresett, ahol a lehető legkevesbé tűnik fel, ez pedig állandóan groteszk versengést eredményezett a foglyok között: mindenki a hátsó sorokba akart kerülni. A betegek, sőt a priccsen fekvő haldoklók is erejük megfeszítésével kúsztak oda ezekre a sorakozókra, hátha nem szelektálják ki őket. Visszatekintve a gondolata is elképesztő annak, mennyire gátlástalanul próbáltuk megakadályozni, hogy ők is kijussanak azokra az appellekre. Ha az előírt kvótát velük feltöltik, akkor mi talán megmenekülhetünk. Ahogy a neveket vagy a számokat olvasták, és a szelektáltakat kiemelték a sorból, vajmi kevés szájalmat éreztünk az áldozatok iránt. Legalább mi megmenekültünk, és megkönnyebbülten felsóhajtottunk. Amikor feloszlatták az appellt, egy pillanatra még a vidámság is erőt vett rajtunk – biztonságban vagyunk, gondoltuk, legalábbis a következő névsorolvasásig. Ez persze csak a józanabbak fejében fordult meg, és azt hiszem, amikor a kiszemelt áldozatokat elvitték, még örültünk is, mert rövid időre megszabadultunk a bénító félelemtől.

Egy művelt és előkelő brit asszony, akinek a férje francia volt és maga is francia állampolgársággal bírt, s akit korábban nagylelkűnek, jóindulatúnak és humánusnak tartottak, még a fentebbinél is megdöbbentőbb beszámolóval szolgált:

Eldöntöttem, hogy életben fogok maradni. Semmi más nem számított, csak az, hogy életben maradjak. Loptam volna a férjemtől, a gyerekeimtől, az anyámtól vagy a barátomtól is, ha ez kellett volna a cél érdekében. Ezért minden nap valami aljas, barbár fortélyhoz folyamodtam, hogy minden erőmmel, minden hajszálammal arra koncentráljak, mit kell a túlélés érdekében tennem. Minden napra volt valami újabb vagy tartósabb célkitűzés. Egyik nap el kellett

lopnom egy szvettert, vagy alkudni kellett egy lepedőre, vagy akár egy alsóneműre, amit egy ideje már leplezetlen türelmetlenséggel akartam a magaménak tudni, de legalább egy tányér levest, *valamit* meg kellett szereznem, hogy életben maradjak. Nem mozdtam azon nyomorultak mellől, akik már teljesen legyengültek és arra is képtelenek voltak, hogy a szánalmasan kis adag pótkávéjukat vagy levesüket megigyák, és ahelyett, hogy megpróbáltam volna beléjük diktálni az ételt, nehogy elpusztuljanak, mohón elragadtam tőlük és magamba tömtem, ha a legkisebb jelét is adták annak, hogy ők már feladták. Minden napot elveszettnek láttam és szörnyen lehagolt voltam, ha nem tudtam csillapítani ezt az örült vágyat, azt, hogy valamit szerezzek a túlélés érdekében. Így tudtam életben maradni, és így találtam a szerzésben életcélt.

Ezek az anarchikus, szabályozatlan viselkedésformák a felszabadulás után még sokáig jellemezték a felszabadult foglyok cselekvését, és különösen a fiatalok körében alapvető magatartásformákat alakítottak ki. Ez történt például akkor, amikor a táborból szabadult zsidó gyerekeket a München közelében lévő Feldafingban, speciális intézetekben helyezték el, ahol bőséges táplálék és jól felszerelt környezet fogadta őket. De szinte lehetetlen volt megakadályozni, hogy egymástól és az élelmiszerraktárból lopjanak, noha a lopásra készítőkörülmények már megszűntek. Az ilyen gyerekek visszaszoktatása a társadalomba a leggondosabb igyekezettel is óriási erőfeszítéseket igényel. Magatartásuk hasonlatos ahhoz, amit a társadalmon kívül nevelkedett, kóbor gyerekek visszaszoktatása során ismertünk meg.

A fentebb már említett lenzingi táborban felszabadult 547 zsidó nő nemcsak hasonló nyelven és hasonló stílusban kommunikált, hanem közös volt a kultúrájuk és korábbi szörnyű tapasztalataik is. Több mint 70%-uk a középosztályból vagy a felső középosztályból származott. A legfiatalabb 14 éves, a legidősebb pedig 46 éves volt, az átlagéletkoruk 26,5 év volt. Nemzetiségük szerint a következő csoportokra oszlottak: 31% cseh, 29% lengyel, 15% osztrák (főleg Bécsből), 14% magyar és 11% orosz. Amikor a felszabadító egységek rájuk találtak, borzalmasan le voltak gyengülve, iszonyatosan soványak voltak, szennyben és rettenetes körülmények között vegetáltak, testüket ócska rongyok takarták. Azonnal átszállították őket egy volt Hitlerjugend-táborba, ahol tiszta, tágas épületek, sportlétesítmények, nagy és tágas parkok és pompás tópart fogadta őket. Maguk dönthették el, hogy melyik házban vagy melyik villában akarnak lakni. Az épületek többségében

kis apartmanok voltak hálófülkével, itt lehetőség nyílt az egyedüllétre, illetve az ismerősökkel, barátokkal való együttlétre is.

A kialakuló közösségek nem nemzetiség szerinti különültek el – kivéve a lengyelek csoportját, illetve néhány orosz. Ez könnyen érthető. A lengyelek többsége mind gazdasági, mind kulturális szempontból alacsonyabb társadalmi szinten állt, mint a többség, valamint nyelvi- leg és kifejezőmódban is különböztek tőlük, és ez elszigetelte őket. A csehek, az osztrákok és a magyarok az anyanyelvükön kívül németül beszéltek, de ismeretes, hogy történetileg is éles különbségek voltak a germán nyelvű és a nem germán nyelvű zsidók között. Ugyanakkor ez a spontán szegregáció nem zárta ki eleve a lengyel lányokat a más nemzetiségűek alkotta csoportokból, ami abban is megmutatkozott, hogy táborvezetőnek végül egy lengyel lányt választottak meg. Az is igaz, hogy azok a lengyel lányok, akiket más csoportok befogadtak, kivétel nélkül a középosztályból vagy a felső középosztályból származtak. A táborvezető, akit nyílt szavazással választottak meg, általában véve rátermett, energikus és erősen céltudatos lány volt, a családja is közismert volt a zsidó közösségen belül, és akadtak közöttük vezetőik is. Ez az erős testi felépítésű lány értett a helyzet felismeréséhez, és fáradhatatlanul dolgozott a közösség érdekében. Bár a nem lengyel csoportok is elfogadták őt vezetőnek, de meglehetősen tartózkodóan viselkedtek vele, kizárták bizalmas köreiből és általában úgy kezelték, ahogyan az alacsonyabb státuszú társaikat.

Eltekintve a lengyel–oros csoport bizonyos mértékű elszigeteltségtől, a szocializáció kezdeti szakaszát specifikus fejlődési szakaszok jellemezték, ami korábbi körülményeik sokkoló hatásaival magyarázható. A kisebb közösségek azon személyiségek köre szerveződtek, akiket többek is követendőnek találtak. Jó néhány szorosan centralizált csoport alakult, ugyanakkor viszonylag magas volt (majdnem 8%) a „magányosok” aránya. Mihelyt feladták a korábbi szörnyű körülmények okozta szélsőséges apátiát és az első napokra jellemző felfokozott individualizmust, a csoportok nagyon hamar megformálódtak.

A kis közösségek vezetőinek kora mellékes körülmény volt. Az egyik legösszetartóbb csoportnak mindössze 18 éves volt a vezetője, miközben a csoport tagjai között 16 éves volt a legfiatalabb és 39 éves a legidősebb, és túlnyomó többségben a 25 évesek voltak. Amikor a domináns személyek kiléptek a csoportból, mert hazatértek, vagy más okok miatt távoztak, akkor a közösség hamar széthullott, majd pedig vagy egy új centrum körül szerveződött újra, vagy a csoport tagjai más csoportokhoz csatlakoztak.

Ezen csoportok vezetőinek kiválasztódása, vizsgálataink szerint, a következők alapján történt: (1) az adott személy fizikai és lelki állóképessége, ami a szociális helyzetekben a mások problémái iránt tanúsított empátia képességében mutatkozott meg, és (2) a vezetőnek mint nőnek a tekintélye. A nőknek egyébként olyan nagyfokú volt a fizikai és idegi kimerültsége, hogy eleinte még egyszerű, elemi válaszokra is alig voltak képesek. Az általános apátia gyakorta mutatkozott meg gyermekes civakodásban és duzzogásban, illetve felfellobbanó vad ellenségeskedésben és nyílt verekedésben. Amikor a közösségek kiválasztották a vezetőiket, akkor a csoport tagjainak válláról lekerült a hétköznapi döntésekkel (például hogy áthelyezzenek egy priccset vagy egy ágyat) járó felelősség is. A viselkedés és a testápolás kérdéseiben egyfajta szülő-gyermek viszony alakult ki a vezetők és a csoporttagok között. A vezetők végeztek el bizonyos, az egyénre háruló fizikai tevékenységeket, és ahogyan a gyerekek mentesülnek a felnőttek kötelezettségei alól, úgy kaptak felmentést ők is. Az esettanulmányok kétségbeesésről, tehetetlenségről és zavarodott sirámokról tanúskodnak:

Kihez fordulhatok majd? Kell találnom valakit, aki segít ...

A férjem és a szüleim eltűntek. Ki segít nekem most, hogy egyedül maradtam?

Kétségbe vagyok esve. A nácik alatt éjjel-nappal dolgoztam, mindig éhes voltam és félttem. Mindez csitította a fájdalmat és nem engedett gondolkodni. De mit tegyek most?

Mindannyian elfeledett árnyak vagyunk. Légüres térben élünk. Nincs otthonunk. Mi lesz belőlünk?

Nincs szakmám vagy foglalkozásom. Családomban apám és a legidősebb bátyám viselte gondunkat. Félek, hogy most csak teher leszek idegenek nyakán. Bárcsak olyan ügyes lennék, mint ... Ő olyan segítőkész volt velem.

Az is tekintélyt adott az egyes embereknek, hogy milyen gyorsan tudtak fizikailag felépülni. Az orvosi segítség és a fizikai gondozás hamarosan felszínre hozta a keserű, panaszos óhajokat: „Újra nő akarok lenni.” Nagyon szégyellték szakadt rongyaikat, és finom céloztak rá,

de sokszor nyíltan is utaltak arra, hogy milyen nagyra becsült emberek voltak a táborba hurcolásuk előtt. Ebben nem pusztán a szokásos női szerénység munkált, hanem így próbálták visszaszerezni alapvető emberi státuszukat. Hiányzott nekik a középosztálybeli nők körében megszokott kellemes és figyelmes környezet, és egyre inkább igényelték az elegáns ruhákat és a szép ékszereket, illetve a nőiesség és a báj egyéb kifejezőeszközeit.

Mindig büszke voltam a megjelenésemre. A környék egyik lelegegánssabban öltözött asszonyának számítottam ...

Az emberek azt hiszik, koldusok vagy állatok vagyunk. Nagyon szégyellem, hogy ilyen állapotban találtak rám. Amikor eszembe jutnak a ruháim, meg a személyzet, akik mindent rendben tartottak, úgy érzem, olyan szörnyű rémálom ez, amelyből soha nem ébredek fel.

Nehéz lehet elhinni, hogy valaha nagyon vonzó nőnek tartottak. Ma úgy néznek rám az emberek, mintha a cipőjükre ragadt piszok lennék. Egészen más volt ez korábban, amikor mindenki tisztelettel és udvariasan bánt velem.

Túl sokat kívánnék, ha azt szeretném, hogy az emberek udvariasan és figyelmesen bánjanak velem? Persze, nem hibáztatom őket. Ők nem tudják, milyen volt azelőtt. Aligha értheti bárki is, mennyire hiányzik a figyelmesség és a kedvesség, amelyet korábban irántam tanúsítottak. De mi másra számíthat az ember, ha rongyszedőnek látszik?

Az emberek a külső megjelenés és a viselkedés alapján ítélik meg. Ma csak egy név vagyok – semmi. Tegnap egész nap boldog voltam, mert valaki olyan figyelmességet tanúsított irántam, amit korábban magától értetődőnek tekintettem.

A nőknek körülbelül 8%-át találtuk kisebb-nagyobb mértékben izoláltnak. Többségükre jellemző volt, hogy képesek voltak magukról gondoskodni, látszólag közömbösek a többiekkel szemben és hajlamosak a magányosságra. Sokan közülük magasabb társadalmi-kulturális szintről jöttek, és kimondottan apatikusan és elutasítóan viszonyultak a helyzethez, a csoport többi tagjához. Kedélyállapotuk nyomott volt, és céltalanságuk nagyban emlékeztetett Ruth Shonle Cavan-nek a *Suicide* című könyvében leírt öngyilkos típusokéhoz.¹⁰ Ez a katonák hajlam klasszikus kifejeződést nyert a teljes közömbösségben, amellyel környezetükhöz viszonyultak, vagy amelyet esetleges jövőbeli fejlődésük és javulásuk iránt tanúsítottak. Túlélési mechanizmusaik egy korábbi társadalmi és érzelmi miliőtől függtek,

de az a milió, mint maguk is helyesen látták, visszahozhatatlanul elveszett. Az egyik áldozat megfogalmazásában:

Amikor az ember egész világot lerombolják, akkor nincs menny vagy föld, csak a pokol marad.

Valószínűleg ezekben a mechanizmusokban ölt testet a korábbi tapasztalatok által szélsőségesen érzékennyé vált egyének totális demoralizálódása és szétesése. A rehabilitációs központ nyújtotta korlátozott és egyszerű feltételek nem hívták életre a beilleszkedést elősegítő, primér motivációkat, így különösen reménytelennek látszik, hogy végül képesek lesznek megtalálni a helyüket a társadalmi életben, hacsak nem részesülnek gondos támogatásban. Egy művészi adottságokkal és érzékenységgel megáldott, korábban a színházi szakmában dolgozó nő azt mondta:

Nehezemre esik kapcsolatokat kialakítani. Sosem éreztem túlzott közösséget másokkal, és most, hogy újra abban a kiváltságban van részem, hogy emberi lényként élvezhetem az életet, nem ringathatom magam hamis reményekbe. Mindig is önálló voltam, és gondosan megválogattam a barátaimat és ismerőseimet, de akiket kiválasztottam, mind közeli barátok, rokon lelkek voltak, közös érdeklődésünk és tevékenységeink voltak. Teljes odaadással és érdeklődéssel dolgoztunk, és a munka izgalommal töltötte meg az életünket. Az újrakezdésnek még a gondolata is reménytelen. Az élet nem játék, amit az ember egyszer csinál, aztán abbahagy, majd újra nekikezd. Ez gyermekded képzelgés, és lehet, hogy másokat kielégít, de engem nem.

Minden bizonnyal még sok évbe telik, amíg teljességgel felmérhetjük, milyen pszichológiai hatással jártak a Harmadik Birodalom szörnyű tettei, de van, ami egyértelműnek tűnik: az emberi szervezetnek a normális társadalmi magatartást kialakító erőteljes motivációit csak a személyiség súlyos károsodása árán lehet felszámolni. A kulturálisan fejlett, erősen tagolt és integrált személyiség számára a visszailleszkedés nélkülözhetetlen bázisát azok az intézményszerű és kifinomult értékek jelentik, amelyek a terror és a nélkülözés következtében vesztek el.

- ¹ A tanulmány szerzője, aki először parancsnokhelyettes, majd parancsnok volt az egyik élenjáró harcoló hadosztályunk operatív csoportjának az élén, valószínűleg az első olyan tiszt az amerikai szociológusok közül, aki a hírhedt német koncentrációs táborok, köztük Buchenwald, illetve számos kisebb, soknemzetiségű foglyokat őrző gyűjtőtáborok és barakkok felszabadtításában részt vett. Aktívan részt vállalt a felszabadtított foglyok és rabszolgamunkások számára létrehozott mintegy száz segélyközpont és befogadó közösség megszervezésében, és közel 500 000 felszabadtított fogoly sorsára volt befolyással.
- ² Moreno, J. L. 1934: *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations*. Nervous and Mental Disease Publishing Co., Washington D.C., Part IV.
- ³ Akárcsak a még létező, írástudás előtti etnológiai csoportokat, a koncentrációs táboroknak és az elhurcoltak közösségeinek Nyugat-Európában máig meglévő enklávéit sürgősen tanulmányozni kell, mielőtt elnyeli őket a megszokott társadalmi közeg.
- ⁴ Ez a fensőbbéstudat hozzájárult a táborokban kialakult értelmiségi csoportok szegregációjához és bizonyos mértékű összetartozásához is; egy ilyen közösség egyik tagja egyszer meg is jegyezte: „Nem elég, hogy napi túlélésünk is rettenetes nehézségekkel járt, még tovább súlyosbította az a kényszerűség, hogy ilyen disznók parancsait kellett végrehajtanunk.”
- ⁵ Az amerikai közvélemény körében még nem teljesen ismert az a tény, hogy gyűjtőtáborokat nemcsak a helyi célcsoportok kezelésére hoztak létre, hanem azért is, hogy bizonyos speciális funkciókat lássanak el. Ezek között voltak elsődleges „befogadó központok”, ahol regisztrálták, elkülönítették és lelkiileg megtörték a foglyokat. Ezekből a „befogadó központokból” a fogolycsoportokat munkatáborokba, különleges területekre vagy „megsemmisítő központokba” küldték tovább. Az eredeti tábor foglyai teljes mértékben tisztában voltak a különböző táborok jellemzőivel, és könnyen elképzelhető, milyen sokkot váltott ki, amikor Mauthausen, Auschwitz vagy Bergen-Belsen hírhedt megsemmisítő táboraiba indították át őket. A foglyok állandóan ki voltak téve azoknak az atrocitásoknak, amelyekről egy kisebb koncentrációs tábor vezetője, valamint egy SS Standartenführer, bizonyos Franz Ziereis adott kimerítő leírást. Ziereis ezredes menekülés közben halálos sérüléseket szenvedett, és haldoklása során elhangzott vallomását jegyzőkönyvben rögzítették. Az 1945. május 23–24-én készült jegyzőkönyv leírja azokat az atrocitásokat, amelyeknek a koncentrációs tábor foglyai szemtanúi voltak, vagy amelyeket jól ismertek. „Dr. Eduard Krebsbach SS Hauptsturmführer parancsára a mauthauseni koncentrációs táborban gázkamrát építettek, [...] és egy fürdőhelyiséget helyeztek elé. Ebben a fürdőhelyiségben gázosították el a foglyokat... Ezen kívül Mauthausenből foglyokkal megrakott speciális autó járt Gusenbe, és a foglyokat út közben gázosították el... Én vezettem az autót... Egy nap Oswald Pohl SS Obergruppenführer küldött hozzám 6000 nőt és gyereket, akik tíz napig voltak úton élelem nélkül [...] nyitott szenes kocsikban szállították őket [...] a jeges téli időben... Én a gyerekeket menetben Bergen-Belsenbe (küldtem) [...] Mind meghaltak... Egyszer egy 2500 fogolyból álló transzport érkezett Auschwitzból Mauthausenbe... A foglyokat a téli hidegben jeges vízben fürdették meg a

gyülekezőtérén ... Én azokat a foglyokat Gusenbe (küldtem), ami kb. 5 kilométeres távolságra van, és csak alsónemű volt rajtuk ...”

- ⁶ Ha léteztek politikai közösségek, mint például a buchenwaldi tábor kommunista foglyainak csoportja, akkor azok nemzetiségi alapon erősen megosztottak voltak, különösen igaz volt ez a német kommunistákra. Amikor Buchenwald felszabadult, a német kommunisták csoportja védelmébe vette a tábori SS-őröket, akik nem tudtak elmenekülni. A táborban lévő többi kommunista frakció és más csoportok azonnal meg akarták büntetni ezeket az őröket, vagyis azonnal ki akarták őket végezni. Ekkor a kommunista csoportok között fegyveres harc robbant ki, amelynek során a német kommunisták védőkordont alkottak a barakk körül, ahol az SS-katonákat tartották fogva. Amikor e sorok írója később megkérdezte ezektől a német kommunistáktól, miért vették védelmükbe korábbi kínzóikat, jellegzetes teuton öntudattal azt válaszolták: „Alles muss in ordnung sein” – mindennek megvan a rendje. Elsősorban nem az motiválta őket, hogy megvédjék az őröket, hanem sokkal inkább az, hogy az ő intézkedéseik jogszerűek és szabályszerűek legyenek.
- ⁷ Itt két érdekes tényre kell felhívunk a figyelmet: (1) az átlagos bűnözőkhöz való hasonlatosság, amelyre már utaltunk és (2) az egyes emberek, így például a zsidók, kialakuló pszichopatologikus összeomlása látszólag regrediáló fejlődésvonalak mentén – mindezekre a pszichotikus magatartás környezeti eloszlása szemléletesen utal.
- ⁸ Amikor a cikk szerzője egy nappal a tábor felszabadulását követően Buchenwaldba érkezett, a „természetes” napi halálzási aránya a kb. 21 000 főből mintegy 200 fő volt.
- ⁹ Ebben a tekintetben szembetűnő volt a büszkeség, amelyet a nők a rendszeres és normális menstruáció visszatértekor tanúsítottak. Felszabadulásuk időpontjában a nagy többségnek nem volt normális menstruációs ciklusa. Maguk úgy vélték, hogy kínzóik valami gyógyosert tettek az ételükbe, ami sterilizálta őket, vagy valamilyen más módon akadályozta meg testük normális fiziológiai működését. A későbbi orvosi vizsgálat nem támasztotta alá ezt a vélekedést. Megfelelő táplálkozással, pihenéssel, gondozással, továbbá a korábbi félelem és terror elmúltával ezek a funkciók visszatértek.
- ¹⁰ University of Chicago Press, 1928.

(Fordította: Baráth Katalin)

Eredeti megjelenés: *American Journal of Sociology*, 52. évf. 4. sz., 1947. január, 335–341. <https://jstor.org/stable/2771461>